

Mihail Steriade – dialoguri identitare în spațiul european

Asist. univ. dr. Daniela Bogdan
"Dunarea de Jos" University of Galati

Résumé: *Le transculturalisme renvoie à ces productions culturelles qui « disent » d'une manière directe ou suggèrent subtilement le fait que leurs auteurs oscillent entre deux pays, communautés, cultures, sans pouvoir se décider sur leur appartenance. La littérature transculturelle soutient, selon les opinions des chercheurs qui s'y intéressent, la confluence culturelle, sans tenir compte des dichotomies Nord – Sud, Est – Ouest, dominant – dominé, natif – immigrant, national – ethnique et suppose la reconfiguration de la pensée sur l'imaginaire collectif, dans un monde cosmopolite où tout est partagé. Le poète de l'entre-deux-guerres Mihail Steriade, qui a vécu pendant une quarantaine d'années dans un exil volontaire, écrit également en roumain et en français, publie tant dans son pays d'origine qu'à l'étranger, fonde sa propre maison d'édition, à l'aide de laquelle il promeut ses co-nationaux. Dans sa poésie, comme dans ses traductions, Steriade est un médiateur culturel : il s'efforce de véhiculer dans l'espace francophone des bribes de la philosophie roumaine, il traduit en roumain des poètes de Flandre, il crée des anthologies de poésie où Eminescu apparaît à côté des grands poètes français ou de la littérature universelle.*

Mots-clés: *diaspora, perspective roumaine, transculturalité, traductions*

Odată cu globalizarea, chiar și cele mai naționaliste literaturi se văd nevoite să găsească noi forme de exprimare și de încadrare într-o paradigmă culturală și socială aflată într-o continuă mișcare și renegociere a normelor. Noi ideologii în legătură cu ideea de apartenență culturală, dar și multiple încercări de definire concretă a conceptului de identitate au făcut să se contureze tot mai des noțiunea de transculturalitate – o categorie atotcuprinzătoare capabilă să înglobeze pe cei care nu pot fi legați doar de un singur „spațiu cultural național”. Din 2006, când au început, practic, studiile la Centrul pentru Cercetare Transculturală de la Universitatea din Lancaster, Marea Britanie, tot mai mulți cercetători s-au arătat interesați de ideea de „writing across cultures” și tot mai mulți scriitori sunt priviți acum dintr-o perspectivă contextuală mult mai largă. Transculturalismul, văzut ca o încercare continuă de a surprinde realitățile hibride ale diasporei în relație cu globalizarea, trimite la acele producții culturale care „spun” direct sau sugerează subtil că autorii lor pendulează între două țări,

comunități, culturi, fără putință de a se decide cui aparțin. Literatura transculturală, spun cercetătorii, susține confluența culturală, fără a mai ține cont de dihotomiile Nord-Sud, Est-Vest, colonizator-colonizat, dominant-dominat, nativ-imigrant, național-etnic, și presupune regândirea imaginarului colectiv, într-o lume cosmopolită în care totul e la comun. Există ideea că, într-un bazin al vorbitorilor de limbă engleză, care înglobează, de la an la an, tot mai multe naționalități, a încerca să încadrezi o operă literară în funcție de naționalitatea scriitorului nu mai este de actualitate. La fel se poate întâmpla și în cazul națiunilor francofone. Literatura transculturală, cea mai tânără reprezentantă a ceea ce englezii numesc „Literatures of Mobility”, a surclasat conceptele legate de „centru” și „marginal” și a inclus operele de ficțiune care sunt influențate de postcolonialism, migrații masive, experiențe de călătorie, exil sau expați: „Where, once, the transmission of national traditions was the major theme of a world literature, perhaps we can now suggest that transnational histories of migrants, the colonized, or political refugees – these border and frontier conditions – may be the terrains of world literature.” [Dagnino, 2013] Prin supraestimarea diferențelor teritoriale și accentuarea nostalgiei pentru țara natală, scriitorul nu mai poate promova comuniunea și solidaritatea dincolo de granițele culturale și imagina moduri alternative de apartenență la un nou tip de cultură. Prin urmare, transculturalitatea în literatură apare ca un pas important în conștientizarea complexității unei culturi universale multi-fațetate și ar putea duce pe viitor la un nou mod de a fi, scrie, citi și de a face critică literară. Deși își are rădăcinile în procesul de imigrare dar și în relațiile postcoloniale, transculturalitatea se detașează de toate acestea, creând un spațiu, deloc liniar și liniștit, în care afilierea culturală sau națională este subclasată și în care cărțile care se scriu împrumută din toate câte puțin și par a fi redactate pentru „cititorul universal”.

Putem aplica acest tip de lectură pe poetul interbelic Mihail Steriade, care a plecat de la 25 de ani în Franța și s-a stabilit în Belgia pentru a-și petrece 40 de ani din viață. Scrie deopotrivă în română și în franceză, publică atât în țară cât și în străinătate, fondează o editură proprie cu ajutorul căreia își promovează co-naționali. Ca orice expat, este mai cunoscut afară decât în țara natală, abia în ultimii zece ani din viață i se recunosc meritele și este medaliat de regimul comunist pentru promovarea României peste hotare. Atât în poezie cât și ca traducător, Steriade este un mediator cultural: încearcă să aducă în universul francofon crâmpie din filosofia românească, traduce în română poeți flamanzi, creează antologii de

poezie în care Eminescu stă alături de mari poeți francezi sau din literatura universală. De altfel, atunci când traduce, Steriade nu are complexul unei culturi minore. El însuși apare în antologii alături de Baudelaire, Verhaeren, Swinburne sau Verlaine. Practic, ilustrează un curent în epocă: în 1934, Mihail Dragomirescu, profesorul său și cel în casa căruia acesta a locuit o perioadă în București, considera că Eminescu este al cincilea mare poet universal, după Pindar, Dante, Goethe și Hugo. În 1930, exista în Londra o selecție a poemelor lui Eminescu, cu o prefață a lui G. B. Shaw, iar englezii citiseră deja *Amintirile din copilărie* ale lui Ion Creangă dar și *Pădurea Spânzuraților* a lui Rebreanu. Ca urmare, dacă vom vorbi de transculturalitate în opera lui Steriade, va trebui să o căutăm, deopotrivă, în poeziile sale, dar și în activitatea de traducător.

Profesor, poet, traducător, pictor, propagandist, compozitor – a scris câteva cântece pentru pian – Mihail Steriade a rămas în conștiința criticilor literari ca un militant pentru înscrierea în universalitate a poezilor români de anvergură. Paradoxal, cu cât s-a străduit să aducă în atenția contemporanilor săi poeți și scriitori naționali români traduși în franceză sau neerlandeză, pe atât opera sa a rămas necunoscută urmașilor săi. Puține articole critice, o antologie de scrisori către rude și o încercare de monografie, semnată de fratele său, Florin Steriade, sunt singurele mărturii ale vremii (1923-1980) care vorbesc despre umanistul Mihail Steriade. Din aceste documente aflăm că, timp de 45 de ani, Steriade scrie în Belgia versuri în care transpare nostalgia pentru pierderea contactului cu țărâmul natal și traduce cu înfrigurare pe Eminescu, Arghezi, Blaga și Bacovia, în limbile franceză și neerlandeză. (Practic, este printre puținii traducători corecți ai lui Eminescu – deși contestat de Alexandru Piru – și cel care îi traduce, în premieră, în Europa, pe Blaga, Bacovia și Arghezi.)

Poet al „pământului, apei și luminii”, așa cum l-a numit lector dr. Gheorghe Macarie, în cuvântul sau omagial (prezentat la Simpozionul Universității din Iași din 2 noiembrie 1979, publicat în *Scrisori către I. M. Rașcu și Florin Steriade*), Steriade este deopotrivă romantic prin atitudine, clasic prin claritatea expresiei, dar și simbolist prin procedeele artistice folosite. Poet liric melancolic de specie elegiacă, exprimă în poeziile sale nostalgia pentru plaiul natal, tristețea în fața condiției umane și a trecerii imbatibile a timpului. Până la un punct, destinul poetic al lui Mihail Steriade coincide cu cel al brăileanului Leon Feraru, emigrat în America, dar rămas cu nostalgia plaiului natal – o spune Constantin Ciopraga. Poezia sa este emoție pură, confesiune pe o strună. Sentimentul de înstrăinare într-o țară rece, sub un cer nepotrivit, așa cum scrie Steriade

fratelui său, generează o dramă din care se hrănesc poeme scrise în două limbi, precum: *Sunt singur, O fibră rătăcitoare, Solie țării, Aș trăi doar în izvoare, À la Roumanie, Nostalgie*. Pe de altă parte, Steriade, așa cum în calitate de cetățean român se va înrola în armată, în 1939, pentru a-și apăra țara adoptivă – Franța, ca poet, își extinde orizontul temporar și spațial către alte zări. Cântă în poemele sale, scrise după plecarea din România, Parisul, Belgia și Valea Meusei, Olanda - Amsterdam (*Mon amour pour la France, Paris, mon amour, Ode à la Belgique, Souvenir d'Amsterdam*). Exemplificăm cu *Omagiul Mării Nordului*, publicată în 1969:

*Vin de la Marea Neagră să te salut, o Mare!
Să-ți strâng din valuri Nordul și să-l pătrund de-un gând:
– Mai vast decât tăcerea, singurătatea, zarea –
Să-mi fii un îndreptar și poate un legământ.*

*La noi e răsăritul și româneasca vrajă...
Aici: Tara Flamandă: De Coster, Mercator,
Rubens și încă Breugel și-nfiorata plajă
Și-orașele sculptate și cerul plin de nori.*

*...Vin de la Marea Neagră să-ți fiu o biruință
Să-ți strâng în brațe Nordul și să-l sfințesc în gând
Și beat de frumusețe să cresc în suferință
Slăvind țara Flamandă de slava ei flămând.*

Poemul apare într-un volum ilustrat cu peisaje marine editat la Anvers în 1969, în limbile engleză, germană, franceză și neerlandeză, ce cuprinde o selecție de versuri din literatura universală dedicate Mării Nordului. În limba franceză, Steriade continuă linia deschisă de Elena Văcărescu, Ilarie Voronca, B. Fundoianu. Registrul poetic cunoaște aceleași stări dominante, perspectiva e românească, în totalitate, diferă doar limba. Poemele franțuzești, publicate în plachete sau antologii, traduc melancolia reprimată în fața vieții care curge spre moarte, fără a putea fi oprită. Românismul țâșnește la tot pasul în volumele sale care se numesc: *Soveja, ou le retour du Coeur* (1930) sau *Poèmes déracinés* (1960). În două din poeziile incluse în volumul *Clamonde* (1941), Steriade traduce în franceză, încercând să redea și atmosfera poeziilor populare românești, celebra frază „foaie verde de mestecăn”:

*“Feuille verte de bouleau,
mesteacăn,*

„Foaie verde de

Qu'il m'est doux le long de l'eau
 pleacă-n
 De penser a ma jeunesse!
 L'ombre monte, le fleur dort
 crește,
 Mais mon reve est tellement fort
 sporește,
 Qu'il penetre mon ivresse!"
 mai tulburat!

Gandul că sunt tânăr
 Lungul apei, legănat,
 Floarea dorme, umbra
 Inșă visul meu
 Și-s mereu

(Mihail Steriade, *Feuille verte – Petite suite populaire*)

Cum discursul poetic străbate, așa cum susțin criticii, zone minore, remarcabilă rămâne cealaltă ipostază a lui Steriade, de a promova cultura română în străinătate. „Un om în exil, chiar dacă acest exil este de bunăvoie, nu este întocmai ceea ce ar fi putut fi în cadrul țării sale natale. Un poet de geniu, tradus într-o limbă străină, nu mai este nici acela al operei originale”, spune M. Steriade, citat de Șerban Cioculescu în *Destin românesc, voce universală* (articol publicat în *Gazeta Literară*, nr. 12, 21 martie 1968). În ceea ce privește traducerile, Mihail Steriade se află în căutarea expresiei care să exprime cel mai bine ideea de românism. Preocupat atât de forma, dar mai ales de conținutul versului, Steriade e interesat – după cum reiese din prelegerile sale, dar și din scrisori – să găsească corespondențe fericite: „Steriade caută versul aproape de structurile sale interioare, reține poemele care îl tulbură și în care se regăsește, astfel încât ansamblul nu se realizează din afară, ci urmând reperele știute ale unei opere care devine o carte de suflet, în care interpretul, pe vioara altei limbi, vibrează împreună cu autorul, într-o comuniune de simțire.” (Dr. Ion Stoica, *Radio București*, în *Scrisori către I. M. Rașcu și Florin Steriade*).

Publică periodicul trilingv *Jurnalul român al poezilor*, editat la Bruxelles, cu începere din 22 decembrie 1967, organul de presă al *Institutului de limbă și literatură română Michael Eminescu*, prin care văd lumina tiparului, pentru prima dată, poezii semnate de Blaga, Arghezi sau Bacovia, traduse în limba franceză și neerlandeză. Traduce masiv din Eminescu, pe de o parte pentru că poetul național este pentru el „unicul poet român de dimensiune universală”, pe de alta pentru că este scandalizat de traducerile anterioare în franceză – „Eminescu este un ilustru poet rău cunoscut [méconnu] în Occident.” Își însoțește munca de traducător cu multe comentarii personale, amănunte din biografia poetului, incertitudini legate de data nașterii, de exemplu! Preocuparea pentru

traducere și importanța crucială a traducătorului reiese dintr-o scrisoare publicată de fratele său, în care dezvăluie cum ar fi vrut să arate antologia sa de texte românești:

*Să luăm de pildă un text de Eminescu. Text original – traducere literală – transpoziție. Presentându-le împreună, lucrarea ar permite tuturor un control cu textul original; o înțelegere perfectă a acestuia datorită traducerii literale, care ar respecta în mod scrupulos conținutul, comportând, când e nevoie, în paranteză, tot ceea ce ar fi greu de înțeles, din pricina caracterelor specifice limbii române, concepției poetului, condițiilor de timp, mentalitate și loc geografic. Și mai departe ar fi transpoziția, care în mod fatal se îndepărtează de original, dar îi dă o formă armonioasă și poetică. Lucrarea de mai sus ar face parte din a doua jumătate a antologiei, deci toate poeziile traduse dintr-un autor ar apărea în grup. O indicație asupra datelor și poate a vieții și operei ar fi binevenită. Prezentarea ar fi cronologică, așa cum poeții respectivi au trăit și au scris. Sub forma aceasta cartea ar fi foarte utilă cercetătorilor și specialiștilor... **Ideea mea este: antologia ar fi opera unui autor unic: Poezia română.** Intenția mea nefiind ilustrarea cutărui sau cutărui poet, ci ilustrarea **Poeziei românești**, cartea ar avea o unicitate minunată. ... Există multe antologii în limba franceză din literaturi diverse: chineză, engleză, rusă, albaneză, greacă, cu originalul în față. Deci două coloane. Nu însă trei. Si nici una fără indicații de autori și date. ... Toată viața mea m-am zbatut să pun în lumină pe alții, cheltuind inteligență, suflet și puținii mei bani... [Steriade, 1984: 60]*

Ferindu-se de efecte bizare, Steriade reușește să creeze echivalențe franceze care nu numai că păstrează intactă imaginea universului liric al lui Lucian Blaga, ci transmit totodată esența versurilor sale. În poezii ca *Biografie*, *Scrisoare*, *Stejarul*, *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii*, *Mirabila sămânță*, atmosfera blagiană rămâne curată, tensiunea versului e convingătoare, cuvintele au armonie și adâncime. Steriade ajunge repede la corespondențe fericite, datorită unei perfecte cunoașteri a celor două limbi și experienței propriului exercițiu poetic. Traduce din Arghezi și Bacovia poeziile fiind incluse în antologii, alături de poeme personale sau de încercări ale tinerilor elevi din țară, de cele mai multe ori în ediții duble, dar și în volume de sine stătătoare. Preocupat de ideea de a face cunoscută literatura română în Belgia, Steriade mărturisește fratelui său, într-o scrisoare, cum ar modifica piesa *Take, Ianke și Cadâr*, a lui Victor Ion Popa, astfel încât aceea să fie mai bine înțeleasă de către publicul belgian:

Faptul material al ascunderii la vecin al celor doi însurăței, e pueril, pentru că pare cu neputință. Nimeni nu-i vede, nimeni nu-i surprinde noaptea, « gura lumii » care-i face să sufere pe toți, devine deodată proastă, neiscusită, oarbă. Nu-i de crezut! Scrisorile, trase la mașină, sosesc, dar nici o scenă, introdusă într-un fel sau altul, nu ne permite să aflăm ce se petrece alături, cu ce corespondenți benevoli, împrăștiați în țara întreagă, lucrează cei doi tineri, ca să reexpedieze scrisorile lor. Stângăcie, deci. Însă piesa îmi deschide un orizont, și aici am nevoie de ajutorul tău. ... E o similitudine perfectă, în linii generale, între faptul românesc, descris în Take, Ianke și Cadâr și faptul belgian, în piesa noastră sau a mea: (e o realitate arzătoare în momentul în care îți scriu, fiind la baza căderii guvernului actual și a luptei electorale ce se va termina – dar cum? – duminică, 31 martie). În Belgia există trei grupuri: 1) Valon (limba franceză și un patois derivat din ea); 2) cel al Capitalei (le Bruxellois); 3) flamand. Valonul corespunde lui Take, le bruxellois lui Ianke și flamandul lui Cadâr. ...Un flamand necultivat, când vorbește în franțuzește, face greșeli precum Cadâr, cu graiul românesc. I-aș pune pe cei trei în mahalaua Bruxelles-ului, pe țărmul canalului care-l străbate. Istoria trenului ar fi înlocuită cu trecerea șlepurilor cu fluieratul lor strident. Am vedea, deci, cele două prăvălioare, gemene, ale bruxellois-ului și valonului, unul vânzând « frites » și celalalt « gaufres »...iar oleacă mai departe, micul restaurant unde flamandul ce nu este iubit și care urăște pe ceilalți doi sau pare că-i urăște – nu are clienți și deci, îi merge prost. Băiatul lui Take (valon) de aici, e catolic; fata lui Ianke (bruxellois) e protestantă. Ce e flamandul, nu știu, poate ateu. Căsătoria religioasă nu poate avea loc, fiindcă nu se poate (nu se putea până acum trei ani, când a avut loc Conciliul de la Vatican II), între catolic și protestantă. Trebuie demersuri lungi și dispense dela Roma. Căsătoria numai civilă de asemenea nu se poate, pentru că pe cei doi tați văduvi, « gura lumii », « Baba Safta », etc. i-ar condamna...Cadâr, flamandul, care a cunoscut pe cei doi eroi de când erau de-o șchioapă, și care a devenit obiect de batjocură și pentru ei, și care a suferit mult din cauza umilințelor, e totuși un om bun. În fond, el a iubit pe acești copii, neavând el însuși o familie proprie. Afacerile îi merg prost fiindcă are doi concurenți alături; nu este însă sărac, căci nu obișnuiește să iasă în lume, să cheltuiască. El asistă, ca vecin, la cererea în căsătorie, la refuzul părinților, la ademenirile, apoi la amenințările copiilor, și când se îngroașe gluma, el intră în horă fățiș: propune tinerilor să se căsătorească civil, fiindcă se iubesc, fiindcă s-au decis de multă vreme și le oferă casa și comerțul lui, ca să nu moară de foame. În modul acesta, asociația celor trei va face minuni, tânăra nevestă fiind frumoasă, bună gospodină și bucătăreasă. Restaurantul devine curat, atrăgător, clienții încep să vină, apoi se îmbulzesc, « gura lumii » îl laudă pe Cadâr pentru fapta lui. Cei doi tați au pierdut alșverişul și vor da faliment. Din fericire, cei doi copii și Cadâr vin să facă pace și le propun o asociație între toți, care este acceptată și dau un

sfârșit de înțelegere și uniune, între cele trei grupuri etnice. ...Dacă Sorin Popa (fiul lui Victor Ion Popa) nu acceptă o astfel de adaptare radicală presupunând că eu scriu comedia, precum mai sus și obțin să fie jucată, o acuzare de plagiat (și ar fi un plagiat într-o foarte mare măsură) mi-ar cauza un succes și mai mare, căci în strategia literară, scandalul folosește enorm operelor de valoare.

Dimpotrivă, dacă comedia ar apărea sub numele a doi autori, succesul ar veni nu printr-un scandal literar, dar prin naționalizarea română a autorilor unei piese specific belgiană și de-o arzătoare actualitate. O autorizație în acest sens mi-ar da curajul să o redactez în franuzește, numaidecât, și cred că una din companiile de teatru pe care le cunosc, ar pune-o în repetiție pentru a o juca. [Steriade, 1984: 66].

Nici Camil Petrescu nu scapă ochiului deprins cu viziunile mult mai pragmatice ale unui public european. Steriade consideră că personajul din *Suflete tari*, de exemplu, aduce prea mult cu Julien Sorel:

Sufletele tari ar trebui refăcute în întregime pentru a le da valoare în ochii Occidentului. Pentru bucureșteni, coincidența între atitudinea bibliotecarului și cea a lui Julien Sorel din Le Rouge et le Noir era interesantă, aducea, ca noutate pentru marele public, un roman și un romancier – Stendhal – de care el nu auzise sau auzise prea puțin. « Incidentul » acesta, la activul piesei pentru București este o « slăbiciune » pentru Bruxelles, unde publicul similar al celui de acasă, cunoaște pe Julien Sorel.” [Ibidem]

La fel, în opinia sa, jovialul Mitică Popescu, personaj care nu ar putea fi înțeles decât de români, umanizat de Camil Petrescu, nu poate vedea lumina scenei din Paris sau Bruxelles decât cu oarece modificări:

Piesa ar fi mai ușor reprezentabilă aici dacă s-ar permite mai multe tăieturi, mai cu seamă în actul I, dacă s-ar adânci cu totul altfel scena între inspectorul Guvernământului și eroul nostru și, în al treilea rând, insistând de la începutul piesei asupra dragostei născânde între patroană și funcționarul ei, dându-i un înțeles adânc, uman, astfel încât deznodământul să aibă o valoare justificată. [Ibidem: 67]

De la venirea sa în Franța, în 1929, pentru a-și da doctoratul în litere, Steriade scrie, timp de 40 de ani, peste 38 de lucrări tipărite – e vorba de poezii în franceză, traduceri, eseuri, antologii, dar și prezentări ale României sub formă de studii sau reportaje – în mai multe limbi. Si aceste activități tot în zona transculturalității trebuie încadrate. Izvorât din

nostalgie, gestul e nobil și aduce un plus de imagine țării –mamă, necunoscută belgienilor până la acel moment. Exemplificăm cu câteva dintre cele mai importante acțiuni, menite să prezinte într-o lumină frumoasă, România: în 1939 înființează la Reims un *Institut de civilizație română*, în 1945 înființează editarea unui periodic consacrat poeziei – *Meduse* (titlul e identic cu cel al revistei înființate la Focșani cu 14 ani în urmă) –, împreună cu alți șase scriitori de limbă franceză; în 1966 pune bazele, la Bruxelles, *Institutului particular Mihai Eminescu de limba și literatura română*, cu scopul de a răspândi cultura românească în Belgia și în alte țări de expresie franceză. În 1967 editează periodicul plurilingv *Le Journal roumain de Poètes*, organul de presă al Institutului amintit, având, firește aceleași obiective. Doi ani mai târziu, pune bazele *Asociației mondiale a prietenilor lui Mihail Eminescu*, în 1971 este numit maître de conférences la Universitatea din Liège, unde va ține un curs liber de limba și literatura română. În 1973, ca un omagiu pentru contribuția sa la apropierea culturală belgiano-română, intelectualii belgieni înființează asociația *Prietenii lui Mihail Steriade*, dar el cere și obține să i se schimbe numele în *Prietenii României*. În 1974, *Institutul particular Mihai Eminescu de limba și literatura română* devine *Centrul Cultural Român*, de pe lângă Universitatea din Louvain. Doi ani mai târziu, Steriade lansează periodicul *L'Indépendance Roumaine*, ca organ de presă al Centrului Cultural.

La toate acestea se adaugă emisiuni la posturile de radio și televiziune, conferințe, congrese internaționale, mese rotunde și interviuri la care Steriade a fost invitat pentru a vorbi despre arta poeziei și România. Ar mai fi de adăugat serile culturale din restaurantul său, unde își găseau refugiu personalități ale vremii, artiști, studenți, oameni de litere. Despre toate acestea, românii află în 1968, la venirea sa în țară. Se lasă înțeleș abia când apare volumul *Mihail Steriade văzut de...*, publicat în 1979 la Editura Litera, sub îngrijirea lui Florin Steriade. Este primit cu onoruri, plimbat la Iași și în Bucovina, e premiat, i se conferă ordine și medalii, scrie câteva articole elogioase la adresa lui Nicolae Ceaușescu. În aceste condiții se vede izolat de către membrii exilului românesc din Belgia. În propria sa editură – SOVEJA – tipărește, pe lângă *Anthologie inachevée de la poésie roumaine* (1970) și ghiduri turistice despre România. În 1991, cu doi ani înainte de marea trecere, Steriade apucă să vadă tipărită antologia cu traduceri din Mihai Eminescu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, George Bacovia, la care poetul adaugă creații proprii, în limba franceză, ca o încununare a activității sale de „ambasador al culturii române în Occident”. Moare cu regretul că nu va ajunge să odihnească în pământ românesc.

Bibliografie

- Cheah, Pheng, Robbins, Bruce (eds.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling beyond the Nation (Studies in Classical Philology)*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998
- Dagnino, Arianna, *Transcultural Literature and Contemporary World Literature(s)*, în *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, vol. 15, issue 5 / 2013, URL: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol15/iss5/7/>
- Eco, Umberto, *A spune cam același lucru, Experiențe de traducere*, Polirom, Iași, 2008
- Hannerz, Ulf, *Cosmopolitans and Locals in World Culture*, în *Theory, Culture & Society*, nr. 7 / june 1990, pp. 237-251
- Radhakrishnan, Rajagopalan, *Diasporic Mediations: Between Home and Location*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996
- Ricoeur, Paul, *Despre traducere*, Polirom, Iași, 2005
- Steriade, Mihail, *Poeme*, Minerva, București, 1971
- Steriade, Mihail, *Scrisori către I. M. Rașcu și Florin Steriade*, Litera, București, 1984